

Heleen Zorgdrager, Jolanda Molenaar,
Wielie Elhorst en Carl Buijs (red.)

Wondermooi, zoals U mij gemaakt hebt

Heleen Zorgdrager, Jolanda Molenaar, Wielie Elhorst en Carl Buijs (red.)
Wondermooi, zoals U mij gemaakt hebt

HANDREIKING VOOR
GELOVIGE TRANSGENDER PERSONEN
EN WERKERS IN DE KERK

Heleen Zorgdrager,
Jolanda Molenaar,
Wielie Elhorst en
Carl Buijs (red.)

Wondermooi, zoals U mij gemaakt hebt

*Handreiking voor
gelovige transgender personen
en
werkers in de kerk*

Uitgeverij Kok Utrecht

c) 2019, Uitgeverij Kok, Utrecht

www.kok.nl

Omslagontwerp

Vormgeving binnenwerk:

ISBN 978 90 435 3038 5

ISBN e-book 978 90 435 3039 2

NUR 700

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD

door Saskia van Meggelen

door Lisa van Ginneken

INLEIDING

door prof. dr. Heleen Zorgdrager

DEEL I – WAT JE MOET WETEN OVER (TRANS)GENDER

Eveline, transvrouw – Het belang van zichtbaarheid

Selm, genderfluïde – Genderzwerper

1. Wat is gender/transgender?
2. Genderfluiditeit
3. Transgender vanuit biologisch, psychosociaal en seksuologisch perspectief

DEEL II – TRANSGENDERZORG

Per, transman – Iedere dag een geschenk

4. De sociale kaart van de transgenderzorg
5. Transpersonen en psychische hulpverlening
6. Geestelijke zorg onder transpersonen

DEEL III – PASTORAAT

Marian, partner van een transvrouw – Samen in transitie

Saskia, transvrouw – Het kruispunt over

Diny, partner van Saskia – Biddend om wijsheid en kracht

7. Sociale positie en pastorale thematiek transpersonen
8. Handreikingen voor pastoraat
9. In de speelruimte van godsbeelden
10. Gehoor geven aan Gods welkom in de kerk

DEEL IV – KERK EN GELOOF

Noud, transman – De geopende armen van de kerk

Bea, transvrouw – Zoektocht, ook in mijn geloofsgemeenschap

Dinah, biculturele transvrouw – Over geloven en grensverkeer

11. Emancipatie en acceptatie in de kerk
12. Handreikingen voor een transvriendelijke gemeente
13. Een liturgische zegen over een transitie

DEEL V – BIJBEL EN THEOLOGIE

Jolanda, transvrouw – Psalm 139 en mijn zoektocht naar nestwarmte

14. Genderdiversiteit en de Heilige Schrift
Eerste Testament
15. Genderdiversiteit en de Heilige Schrift
Tweede Testament
16. Scheppingsverhalen en lichamelijke transformatie
17. 'Waarom vraag je naar mijn naam?' Het verhaal van Jakob/Israël

DEEL VI – GESPREKKEN OVER DIVERSITEIT

Erika, gelovige transvrouw – Thuiskomen in een gespreksgroep

18. Wat je van gelovige transpersonen kunt leren
19. Kinderprogramma 'God: zoals wij én anders'
20. Jongerenprogramma 'Dit ben ik en dit is mijn lijf'
21. Opzet Bijbelstudie voor volwassenen 'Dit is mijn lichaam' bij Galaten 3:24-29 en 1 Korintiërs 12

BIJLAGEN

Bijlage A – Terminologie

Bijlage B – Verklaring van de Landelijke Themadag 2014

Bijlage C – Literatuurlijst

Bijlage D – Websites en organisaties

Bijlage E – Personalía

VOORWOORD

DOOR DS. SASKIA VAN MEGGELEN

Je zult maar merken dat je ‘anders’ bent. Gevangen in een verkeerd lichaam, niet de man of vrouw zijn die je van buiten bent, maar weten diep van binnen: ik ben een vrouw, ik ben een man. Als je dan ook nog gelooft en geloven wilt, komen er vragen bij: Heeft de Schepper een fout gemaakt toen Hij mij schiep? Wat zou mijn Maker ervan vinden, als ik in een gezond lichaam laat snijden?

En tegelijk is er dat andere: in die zoektocht naar wie je bent, merk je dat het juist die Ene is, die al veel langer wist hoe je in elkaar zat. Hij laat je niet vallen.

*Heer die mij ziet zoals ik ben, dieper dan ik mijzelf ooit ken, kent Gij mij.
(Psalm 139, berijmd, vers 1)*

Dit boek biedt gedegen informatie en vergroot kennis over genderdysforie. Daarnaast helpen de persoonlijke verhalen van transpersonen, hun partners, ouders, kinderen, om je een beeld te vormen van het bevrijdende en verwarrende proces waarin je na de ontdekking transgender te zijn terecht komt, waarin je samen terecht komt. Leerzaam en ontdekkend voor wie er zelf mee worstelt, voor wie ermee geconfronteerd wordt in haar of zijn omgeving, voor predikanten en pastores, voor de kerk. Met belangstelling nam ik kennis van dit boek, met ontroering ook. Verwonderd over de grote veerkracht die God steeds weer in mensen legt. Ik wens dat er ruimte zal zijn voor hun verhalen, dat dit boek het gesprek bevorderen kan.

DS. SASKIA VAN MEGGELEN

PRESES GENERALE SYNODE PROTESTANTSE KERK IN NEDERLAND

VOORWOORD

DOOR LISA VAN GINNEKEN

Transgender personen zijn dappere mensen. Zij durven het aan om vragen te stellen bij datgene wat de wereld om hen heen als vanzelfsprekend ervaart, als natuurwet soms. Die dapperheid komt niet voort uit een keuze, maar uit een diepgeworteld gevoel van in de knel zitten. Om zoiets persoonlijk te erkennen dat zo tegen de algemene mores ingaat zie ik als een zeer grootse daad. Vanuit mijn functie ontmoet ik veel transgender personen en ik ben steeds weer onder de indruk van de enorme kracht die mensen soms putten uit deze fundamentele erkenning van wie ze zijn.

Tegelijkertijd roept de beslissing om je gender ter discussie te stellen, of de beslissing om daadwerkelijk in transitie te gaan, heel veel op. Angsten en weerstand in jezelf, maar ook angsten en weerstand in de omgeving. De cijfers over onveiligheid en over suïcide tonen steeds opnieuw aan hoe pittig het kan zijn voor transgender personen én de personen in hun omgeving om met al die complexe gevoelens om te gaan.

Veel transgender personen hebben een sterke wens om erkend te worden in hun zoektocht, vooral door diegenen die belangrijk voor hen zijn. Bij familie en vrienden staan echter soms de eigen vragen en angsten die erkenning nogal in de weg. Zij worstelen met begrijpelijke en relevante vragen over wat een transitie voor de relatie betekent, wat het over henzelf zegt. Ook bij de kerkelijke gemeente of parochie liggen oordelen en buitensluiting op de loer, terwijl geloofsgemeenschappen juist zo'n belangrijke rol kunnen spelen, juist voor gelovige transgender personen. Velen van hen ervaren namelijk flinke geloofsnood tijdens hun genderzoektocht.

Zo'n zoektocht gaat immers zelden alleen over gender en de vraag hoe je je gender tot uitdrukking wilt brengen. Het gaat ook over de ruimte die je voelt om deze vraag te stellen of de ruimte om te gaan handelen naar de conclusies. Die vragen raken dieperliggende thema's als

voorbesteding, eigen autonomie en het doel van het leven. De ruimte om met dergelijke thema's om te gaan wordt voor gelovige transgender personen mede bepaald door geloofsovertuigingen uit hun kerk.

Voor mij werd tijdens mijn eigen genderzoektocht duidelijk dat juist die dieperliggende vraagstukken de essentie van mijn gendertransitie vormden; belangrijker en bepalender dan die gendertransitie zelf. Sindsdien denk ik dat een gendertransitie je beste kans op geluk is wanneer je ook aandacht hebt voor dieperliggende vraagstukken die betekenis geven aan het leven en jouw plaats daarin. Bij zulke complexe vraagstukken is hulp zeer waardevol.

Net zoals bij alle complexe omstandigheden die het leven soms in petto heeft, hoeft een transgender persoon dit zoekproces niet alleen te doen. Wel zelf, maar niet alleen. Mensen in de omgeving die kunnen helpen bij die bredere zoektocht rondom een gendertransitie zijn van onschatbaar belang. De kerk is zo'n omgeving. Niet zelden zijn mensen handelingsverlegen als het gaat om transgender personen. Dat komt vaak door onbekendheid en oordelen, al dan niet onbewust. Het is misschien nog wel erger als mensen juist vanuit die oordelen en onbekendheid gaan handelen.

Dit boek is een zeer waardevolle bijdrage aan de ontwikkeling van een goed geïnformeerde houding bij alle mensen die vanuit hun rol in de kerk transgender personen ontmoeten. Zodat zij de transgender personen ten volle kunnen zien en concreet kunnen bijstaan in hun zoektocht en de geloofsnoed die daar zo vaak bij ontstaat. In die oprechte verbondenheid kan de genderzoektocht een verrijking zijn voor zowel de transgender persoon als voor de kerk.

LISA VAN GINNEKEN

VOORZITTER PATIËNTENORGANISATIE TRANSVISIE

INLEIDING

DOOR PROF. DR. HELEEN ZORGDRAGER

Het idee om een boek als dit uit te brengen werd al geopperd op de eerste landelijke themadag rond transgender-zijn en geloven in 2014 in Rotterdam. De belangstelling voor die dag was groot, de ervaringen die gedeeld werden waren indrukwekkend, vaak schrijnend maar ook hoopgevend. De deelnemers namen aan het eind van de dag een verklaring aan die de geloofsgemeenschappen in Nederland oproep veiligheid en geborgenheid te bieden aan transgender mensen. In een drietal oproepen werd het concreet gemaakt:

Wij roepen alle geloofsgemeenschappen op zorg te dragen voor goede geestelijke begeleiding van transgenders in hun midden, zich te informeren over vragen rond genderidentiteit, hun eigen gemeenschappen daarover voor te lichten en te zorgen voor een zowel pastoraal als liturgisch klimaat waarin beelden en woorden worden gevonden waarin en waaraan transgenders zich kunnen herkennen.

Wij roepen alle geloofsgemeenschappen op discriminatie en achterstelling van transgenders in alle bereiken van de samenleving te bekritisieren en actief tegen te gaan.

Wij roepen alle geloofsgemeenschappen op de uitdaging aan te gaan van diversiteit en het beelddragerschap van God in mensen de ruimte te geven, zodat zij gemeenschappen kunnen zijn waarin iedereen zich thuis kan voelen.

De volledige verklaring is als bijlage B opgenomen in dit boek.

Men voelde op die dag, en nog sterker op de tweede landelijke themadag in 2017, de urgentie om een pastorale handreiking te doen uitgaan naar werkers in de kerk, zoals predikanten, pastores, geestelijk verzorgers, andere ambtsdragers en de vele vrijwilligers. Er was immers niets beschikbaar in het Nederlands dat specifiek inging op religieuze en pastorale vragen van transgender mensen. Door subsidie werd het

eindelijk mogelijk gemaakt de handreiking te realiseren. Zij ligt nu voor u en is uitgegroeid tot een boek dat veel meer biedt dan alleen een gids te zijn ten behoeve van pastoraat aan transgender personen.

Dit boek wil breed informatie en verdieping bieden voor ieder die geïnteresseerd is in de persoonlijke (geloofs)verhalen van transgender mensen, in de kennis rond transgender-zijn, in transgenderzorg en hulpverlening, in transgender-emancipatie binnen de Nederlandse kerken, in Bijbelse en theologische visies op genderdiversiteit, en in liturgische en pastorale praktijken die de bouwstenen vormen voor een veilige, verwelkomende, transvriendelijke geloofsgemeenschap. Voor transgender gelovigen en hun naasten kunnen de verhalen en bijdragen in dit boek herkenning en steun bieden. Voor allen die horen bij een geloofsgemeenschap, inclusief de voorgangers, ontsluit het een wereld aan kennis, ervaringen en praktijken waarvan geleerd kan worden om mensen nabij te zijn en te groeien naar een inclusieve gemeenschap. Voor overige geïnteresseerden, ook seculiere hulpverleners, kan het zicht geven op de religieuze context die voor veel transgender personen onlosmakelijk deel uitmaakt van hun levensverhaal en in hun identiteitsvorming en welbevinden een belangrijke rol speelt.

Hoe is het boek opgebouwd? Een belangrijk structurerend principe is dat de meer informatieve, theoretische bijdragen worden afgewisseld met persoonlijke verhalen. Daarin komen transmannen, transvrouwen, genderfluïde personen en hun levenspartners aan het woord. Hun uiterst persoonlijke stemmen onderbreken de meer beschouwende bijdragen, verrijken en verdiepen ze ook, vormen soms een echo en dan weer een tegenstem, en kunnen in een boek als dit niet gemist worden. Het zich niet thuis voelen in het geslacht waarmee men geboren is en de reis naar een passende genderidentiteit en genderexpressie wordt door mensen die het betreft heel verschillend ervaren. Ook ieders religieuze ontwikkeling heeft een uniek karakter. Het is van essentieel belang hieraan recht te doen door personen met eigen stem te laten vertellen. Precies dat gebeurt in de diverse intermezzo's, en ook krijgen de personen gezicht in de portretten.

Naar de inhoud kunt u het volgende verwachten:

Het eerste deel geeft algemeen inleidende informatie, zoals: wat is transgender, welke termen gebruiken we, wat betekent het als iemand in transitie gaat?

Het tweede deel brengt de transgenderzorg en hulpverlening binnen Nederland in kaart. Hierbij wordt ook aandacht geschonken aan geestelijke verzorging in bijvoorbeeld ziekenhuizen.

In het derde deel wordt de lens gericht op pastoraat. Welke pastorale thema's en vragen spelen er onder transgender mensen, waar moet de pastor op bedacht zijn, wat zijn richtlijnen voor adequaat en ondersteunend pastoraat, en hoe kunnen godsbeelden in het levensverhaal en in de pastorale zorg helpend dan wel blokkerend zijn? Dit deel wordt verrijkt met een ervaringsverhaal van een predikant over pastoraat aan een jong transgender gemeentelid, waarbij met de gemeente samen gehoor gegeven werd aan Gods welkom.

Het vierde deel stelt de relatie tussen de transgender persoon en zijn/haar geloofsgemeenschap centraal. Na een historisch overzicht van emancipatie en acceptatie in de kerken volgen praktische handreikingen voor een transvriendelijke gemeente en voorstellen voor hoe een liturgische viering rond de transitie eruit kan zien.

Deel vijf gaat specifiek in op Bijbelse en theologische visies. Er is aandacht voor Bijbelgedeelten die vaak worden aangehaald in discussies rondom transgender, zowel de lastige teksten als de verlichtende teksten. Ze worden besproken en uitgelegd vanuit wetenschappelijke inzichten over de Bijbel en in gesprek gebracht met ervaringen van transgender mensen. Bijzondere theologische aandacht is er voor het thema 'schepping' omdat visies daarop een grote rol spelen in de kerkelijke discussies rond man- en vrouw- zijn en omdat ook transgender personen zelf veel worstelen met de vraag naar het geschapen zijn van hun lichaam.

In het zesde deel biedt het boek handreikingen voor gesprekken over diversiteit. Een pastor deelt inzichten vanuit een gespreksgroep met gelovige transpersonen en een transvrouw vertelt wat die groep voor haar betekent. Er wordt gespreksmateriaal geboden voor kinderen, voor tieners en voor een gemeentekring.

In de bijlagen vindt u handige overzichten, zoals een verklarende woordenlijst van termen en begrippen die gebruikt worden in het boek. De literatuurlijst en de lijst met organisaties en websites weerspiegelt in de meeste, maar niet alle gevallen de visie van de redactie; wij vonden het echter belangrijk om iets van de breedte aan opvattingen binnen christelijke kring te laten zien.

We hebben als redactie ernaar gestreefd zoveel mogelijk aspecten recht te doen en zoveel mogelijk diversiteit te belichten. Tegelijk erkennen we dat dit boek in alle rijkdom ook grenzen en beperkingen kent. De inhoud heeft vooral betrekking op christelijke geloofsgemeenschappen. Daarbinnen, hoewel de scope wijd blijft, klinkt in ervaringsverhalen toch meer de protestantse wereld door dan de rooms-katholieke of oosters-orthodoxe. Ook blijven ervaringen van nieuwe Nederlanders met migrantenachtergrond nog goeddeels buiten beeld. Het heeft alles te maken met het feit dat dit boek een eersteling is in het Nederlandse taalveld en onmogelijk volledig kan zijn. Ook de wereld van transgender en geloven bij onze zuiderburen, de Vlamingen, is in dit boek niet geïncludeerd.

Een andere begrenzing is dat wij ons specifiek gericht hebben op transgender personen, en dat personen met een intersekseconditie (geboren met een lichaam dat zowel mannelijke als vrouwelijke kenmerken heeft) alleen aan de rand in beeld komen, terwijl zij toch voor een deel tegen dezelfde beperkende tweedeling van geslacht oplopen. Dat is niet omdat wij hun situatie minder van belang achten, maar omdat zij minstens dezelfde geconcentreerde aandacht verdienen als transgender personen en niet in eenzelfde beweging 'meegenomen' kunnen worden. Het speelt ook een rol dat intersekse-mensen zowel in de samenleving als binnen geloofsgemeenschappen in ons land nog veel minder zichtbaar of hoorbaar zijn. Opmerkelijk is het dat dit in Duitsland precies andersom ligt, tenminste als we op de debatten en publicaties afgaan.

Taal is van eminent belang in het spreken en schrijven over transgender mensen. Zij weten hoe pijnlijk en destructief de uitwerking is van objectiverende, denigrerende of pathologisch-categoriserende termen. We hebben ons tot doel gesteld in de taal en terminologie dicht te blijven bij de zelfexpressie van transgender mensen. Het feit

dat ons redactionele team voor de helft bestond uit mensen met een trans*achtergrond heeft ons daar zeker bij geholpen. Dit brengt ons bij de aangelegen kwestie: hoe gebruiken we het begrip 'transgender'? Voor de inhoudelijke betekenis verwijzen we naar de verklarende woordenlijst en naar het eerste hoofdstuk. Voor het grammaticale gebruik hebben we ervoor gekozen om 'transgender' vrijwel alleen als bijvoeglijk naamwoord te gebruiken. Waar het over mensen gaat, proberen we zo consequent mogelijk te spreken over 'transgender mensen', 'transgender personen' of 'transpersonen'. Ook kunnen we schrijven trans*personen: de * geeft in dit woord weer dat het verwijst naar diverse vormen van genderbeleving die niet passen in een binaire opdeling. Het kan om een transman of transvrouw gaan, maar ook om een *in between* of non-binaire identiteit. Het zou mooi zijn als onze taal net zo beweeglijk en fluïde kon zijn als de realiteit van genderbeleving en genderexpressie. We hebben geprobeerd enigszins af te wisselen in terminologie zodat lezers die zich in het ene woord niet herkennen, dat wel in het andere doen en zich zodoende toch vertegenwoordigd voelen.

Ten slotte enkele woorden van oprechte dank.

Onze dank gaat uit naar alle personen die hun verhaal met ons wilden delen en alle auteurs die vanuit hun ervaring en expertise hebben bijgedragen aan dit boek.

We danken Michel Beckman dat hij ons als 'proeflezer' van waardevol commentaar voorzag.

We danken het LKP, de koepelorganisatie voor de christelijke LHBT-beweging, die aan de wieg gestaan heeft van dit initiatief en het mede mogelijk heeft gemaakt.

Voorts danken wij alle deelnemers van het internationale onderzoeksnetwerk Transcenders, alsmede de Protestantse Theologische Universiteit in Amsterdam/Groningen die het grensverleggende onderzoek naar transgender, geloof en geloofsgemeenschappen telkens ruimhartig gesteund heeft en de theologische en pastorale waarde ervan onderkent.

Voor pastorale en exegetische bijdragen konden we putten uit studies die verricht zijn in de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, waar

het onderzoek naar en vanuit transgender ervaring al langer gaande is. We zijn Chris Dowd, Justin Sabia-Tanis en hun uitgevers zeer erkentelijk dat we uit beider boeken een heel hoofdstuk vertaald en naar de Nederlandse situatie bewerkt mochten opnemen (zie hoofdstukken 8, 14 en 15).

We danken Aart de Bonte van uitgeverij Kok Boekencentrum voor zijn geduld en goede adviezen en Sandra Haverman voor haar innemende portretfoto's.

Dit boek was niet mogelijk geweest zonder de subsidie die LCC Plus Projecten in de periode 2012-2015 ontving van het Ministerie van VWS en de financiële ondersteuning van de Stichting Menno Mulder Fonds. Wij danken hen voor hun generositeit.

Als alle geloofsgemeenschappen de uitdaging aangaan het beeldragerschap van God in mensen de ruimte te geven, dan heeft dit boek zijn doel bereikt.

Namens de redactie,

HELEEN ZORGDRAGER
HOGLERAAR SYSTEMATISCHE THEOLOGIE EN GENDERSTUDIES
AAN DE PROTESTANTSE THEOLOGISCHE UNIVERSITEIT

TEKST OP DE ACHTERKANT VAN HET BOEK

De zoektocht van transgender personen naar zichzelf kan een hele uitdaging zijn. Voor gelovigen komen daar nog vele geloofsvragen bij. In de zoektocht naar antwoorden komt dan al snel een dominee, een pasto(o)r of een ouderling in beeld. Vaak blijkt: zij hebben precies dezelfde, en ook meer fundamentele vragen over gender, sekse, uitleg van de bijbel, de pastorale omgang met transpersonen en zo meer.

Daar komt dit boek in beeld. Stap voor stap neemt het transgender mensen, hun naaste omgeving en werkers in de kerk mee in een ontdekkingstocht naar de ruimte die God geeft om als mens jezelf te zijn. Het boek, waaraan velen een bijdrage leverden, gaat in op de zorg voor transgender personen, het pastoraat, de relatie met de geloofsgemeenschap, en belangrijke theologische vragen. Ook vertellen transgender gelovigen en hun partners hun eigen verhaal. Praktisch zijn de toelichting op termen en begrippen, de Bijbelstudies en het gespreksmateriaal voor kinderen, tieners en volwassenen. De vele verwijzingen naar andere publicaties maken het boek compleet.

Laat je verrassen door de ruimte van God!

De samenstellers van deze bundel zijn:

HELEEN ZORGDRAGER, hoogleraar systematische theologie en genderstudies aan de Protestantse Theologische Universiteit, vestiging Amsterdam.

JOLANDA MOLENAAR, gastvoorganger, aankomend transgenderpastor en coördinator van gespreksgroep 'Transgender & Geloof' van de Patiëntenorganisatie Transvisie.

WIELIE ELHORST, theoloog en christelijk LHBT-activist. Hij werkt voor de Protestantse Kerk Amsterdam als predikant met bijzondere opdracht voor de LHBT-gemeenschap en is een van de voorzitters van het European Forum of LGBT Christian Groups.

CARL BUIJS, schrijver en vrijwilliger bij Patiëntenorganisatie Transvisie en de Jongerenmeerdaagsen van Youz.